

П. В. Кутуєв, О. Л. Якубін

Модернізація

МОДЕРНІЗАЦІЯ (від. франц. modernisation – оновлення) – спосіб досягнення модерного суспільства. Вперше слово «М.» вжито в лат. мові наприкінці 5 ст. з метою відокремлення офіц. християн. епохи від язичниц. минулого Риму. На думку нім. філософа й соціолога Ю. Габермаса, індивіди самоусвідомлювали себе як модерні кожного разу, коли переглядали свою поставу щодо класич. давнини. Водночас, як свідчить т. зв. суперечка давніх і нових у франц. літературі кін. 17 ст. (одна із її центр. фігур – Ш. Перро), статус норматив. моделі для імітації мали артефакти класич. світу, тобто перший елемент пари давнє–нове був взірцем для другого. За спостереженням британ. соціолога Р. Вільямса, дієслово «модернізувати» почали широко використовувати в англ. мові від 18 ст. на позначення перебудови приміщень, змін в орфографії, моді, поведінці. До поч. 20 ст. термін «М.» зберігав своє вузькотех. значення вдосконалення вироб. інфраструктури, і лише в 2-й пол. 20 ст. він став переважно соціологічним. Необхідно відокремлювати поняття «формування модерну» та «М.». Формування модерну як типу суспільства починаючи від 16 ст. є глобал. рухом, сповненим протиріч та катаклізмів, рухом, який однаково характеризується категоріями «прогрес» і «регрес», «диференціація» та «дедиференціація», «раціоналізація» й «ірраціоналізація». Ключові виміри формування модерну – процеси індустріалізації, урбанізації, розвитку капіталізму, формування держави та нації, оформлення націоналізму як відповід. ідеології нац. держави, а також розповсюдження демократ. інституцій. Визнання факту, що перша, т. зв. оригінал. модерність, розвинулася на Заході, не повинно знецінювати внесок ін. суспільств та цивілізацій у постання модерн. соц. порядку й орієнтації дії. Формування модерну – набір контингент. змін, які не скеровуються єдиною метою та відбуваються в рамках автоном. сфер суспільства, пов'язаних між собою через механізм вибірк. спорідненості. Амер. соціолог Т. Парсонс запропонував поняття «контингентність», яке означає, що наслідки соц. процесів наперед не детермінов., а відтак, завжди існує можливість альтернатив. розвитку подій. М. є більш цілеспрямов. та запланов. діяльністю із досягнення інституцій та практик модерну. У 20 ст. інституції модерну, найповніше втілені в соц. практиках зх. ліберал. суспільств, зазнали критики з боку прихильників лівих (ленінізм) і правих (фашизм) течій. Амер. соціолог Д. Широт вважав ці два феномени найуспішнішими та найоригінальнішими ідеол. рухами, що

здійснили спробу подолати нестабільність і болючість М. Перемога модерн. суспільства в цьому зіткненні не лише легітимізувала дискурс та практики ринку, але й доповнила його ідеологемами справедливості (інституц. уособленням якої стала держава заг. добробуту), участі (реалізується за допомогою механізмів демократії), солідарності (відтворюється в системах координат публіч. сфери й соціетал. спільноти). Деколонізація та виникнення т. зв. третього світу в повоєн. час стали тими факторами, що стимулювали інституціоналізацію соціол. дискурсу щодо розвитку й М. Зникнення ленінізму сприяло руйнації колись жорстко визнач. кордонів між трьома світами та пришвидшило не лише проникнення зразків модерну до колиш. другого та третього світів, але й створило передумови для хаотич. відповіді з боку останніх. Результати подіб. взаємопроникнення дуже далекі від оптимістич. візії неолібералізму та часто призводять до поширення проблем третього та другого світів на перший. Цей зворот. вплив матеріалізувався у постанні на Заході діаспор. спільнот, пересування яких до розвинених суспільств зумовлено низкою факторів: неспроможністю числен. держав третього світу підтримувати соц. порядок; масштаб. перетворенням цих держав на клептократичні інституції, спрямов. проти розвитку; вимогами підтримувати конкурентоспроможність та бюджетну дисципліну коштом соц. добробуту, які висувають міжнар. фінанс. інституції; існуванням нерівного обміну між ядром і периферією. Водночас взаємодія з першим світом не лише постачає третьому світу високотехнол. засоби примусу для підтримання панування локал. тираній або програми структур. перебудови з метою приведення інституцій суспільств, що розвиваються, у відповідність до неоліберал. візії мінімаліст. держави, а й також може сприяти поширенню ідей і практики демократії, захисту прав людини та рівності. Для франц. філософа Р. Жирара й амер. неоінституціоналіста Д. Норта М. – процес, який виникає тоді, коли формується специфіч. набір правил гри, формал. і неформал. норм, якими керуються індивіди – інститутів, пов'язаних із врегулюванням питань координації поведінки та підтримання порядку. За Р. Жираром, модерними стають будь-які суспільства, у яких виникає окрема судова гілка влади. На думку неоінституціоналістів, проявами М. є формування порядків відкритого доступу з правилами гри (інститутами) й акторами (організаціями), коли домінуючі групи встановлюють правила (закони, неформал. практики) спочатку для себе, а потім поширюють на решту (повинні вміти домовлятися про співжиття один з одним, а не оголошувати війну за ресурси); організації більшості типів, створені окремими персонами, діють і після смерті творців; панівні групи колективно контролюють інститути насилля та примусу. Виникнення специфіч. умов для цих ідеал.-типових гранич. правил залишаються вкрай невизначеними й мають вигляд ідеалізов. образів зх. суспільств. Суспільствозн. аналіз М. виник у академ. середовищі США, які після 2-ї світової війни здобули статус світ. гегемона. Спроби протистояти ленінізму не лише за допомогою військ.-політ. і екон., але й ідеол. заходів призвели до того, що популяр. у міжвоєн. час амер. ізоляціонізм поступився місцем ідеології актив. втручання у світ. справи. Руйнація колоніал. імперій спричинила появу нових незалеж. держав, за поширення

впливу на які конкурували США та СРСР. Це сприяло формуванню запиту на соціол., політол. та екон. вивчення нових політ. утворень. Так зародилася перша стадія дослідниц. програми М., представники якої оцінювали значущу, але все ж таки партикулярну траєкторію розвитку Заходу як універсал. модель еволюції суспільства та розглядали перехід від традиціоналіст., «спільнот.» соц. організації у напрямі безособового, рац. проекту модерного суспільства як суто прогресивну зміну. Серед них – Д. Лернер, М. Леві, В. Ростоу, Е. Шилз, К. Дойч. Багато дослідників М. – С. Гантінгтон, Л. Пай, В. Ростоу – брали активну участь у виробленні політики щодо суспільств третього світу, яка мала на меті утримати ці країни в орбіті амер. впливу, та працювали в уряд. інституціях, особливо за часів адміністрації Дж. Кеннеді (його уряд енергійно боровся за вплив на третій світ). Т. Парсонс і його колега Е. Шилз розробили концепцію типових змінних дії, що є набором дихотомій, одну зі сторін якої діяч має обрати ще до того, як значення ситуації стане для нього детермінованим. Модерн окреслено на підставі соц. організації та культури зх. суспільств, яким приписано певні характерні риси: індивідуалізм, демократія, капіталізм, орієнтація на науку, секулярність, стабільність, відокремлення екон. діяльності від домогосподарств. Перебіг М. витлумачено як накопичення змін нерев. шляхом і підкреслено, що еволюція в напрямі від модерну до М. має значні шанси на успіх та гарантовано забезпечить традиц. суспільства ресурсами для досягнення заг. процесу адаптив. удосконалення. Таке удосконалення передбачає екон. ривок завдяки індустріалізації, демократизацію за допомогою права та секуляризацію й науку через поширення освіти. За цією парадигмою, модерним суспільствам властиві високий ступ. диференціації та орган. поділ праці, спеціалізація, урбанізація, широка освіченість, розвинені ЗМІ та засоби комунікації, а найголовніше – вони постійно обернені в бік прогресу. Імперативи, які спонукають розвиток соц. систем у напрямі демократії, ринку та універсалізації культури, мають не лише ідеаліст., але й функціонал. характер; відповідно наближення до модерну будь-якої з підсистем стимулює реакцію ін. сфер у спосіб, що доповнює заг. тенденцію до М. У 1960-х рр. криза та нестабільність охопили всі три світи, досягнувши кульмінації у подіях 1968, охарактеризов. І. Валлерстайном та його послідовниками як світ. революція. Відтак, постала більш песимістична й конфліктна соціологія та політологія М. Ключовими представниками другої стадії дослідниц. програми М. стали С. Гантінгтон, Ш. Ейзенштадт, Б. Мур, які наголосили на асинхронності процесів екон., політ. та соціетал. розвитку в контексті М. Загалом її соц. ціна досить висока, тому теоретики другої хвилі М. гол. завданням країн, що розвиваються, визначили нагромадження політ. влади, при цьому взірцем мали бути не ліберал. демократії, а ленін. режими. Мислителі лівої ідеол. орієнтації, починаючи від 1960-х рр., виступали з гострою критикою соціології М. Вони звинуватили її представників у євроцентризмі й ігноруванні руйнів. впливу капіталіст. метрополії на залежну периферію, впливу, результатом якого ставала не М., а занепад. Прибічники державоцентризму в соціології зосереджувалися на модернізац. ролі держави, що сприяє розвитку, виокремлюючи переважно соц.-екон.

аспекти М. (Ч. Джонсон, А. Амсден, П. Еванс). На поч. 21 ст. представники цієї дослідницької програми залучають до своїх концептуал. схем демократію як чинник соц. рівності, а отже, справедливості та вищого рівня люд. розвитку. У 1980-х рр. Е. Тіріакян запропонував плюраліст. соціологію М., що оперує поняттями хвиль і центрів М., які змінюються; наприкінці 20 ст. Ш. Ейзенштадт із колегами – концепцію числен. модернів, що полягає у запереченні взірцевості зх. М. і наявності різних шляхів до модернів, які відрізняються між собою. За такого підходу дослідники віднаходять феномени, що раніше розглядалися як елементи виключно Європ. модерну (напр., публічна сфера), у країнах поза цивілізац. ареалом Заходу. В Україні проблеми М. постсоціаліст. суспільств досліджували та досліджують з погляду трансформації інституцій, соц. структури, культури, ролі держави в розвитку та посилення неопатримоніалізму Є. Головаха, Н. Паніна, С. Макєєв, Н. Костенко, О. Куценко, П. Кутуєв, О. Фісун.

Рекомендована література

1. Modernity: An Introduction to Modern Societies. Oxford, 1996;
2. Кутуєв П. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. К., 2005;
3. Фісун А. А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации. Х., 2006;
4. Дерлугьян Г. М. Адепт Бурдьє на Кавказе. Эскизы к биографии в миросистемной перспективе. Москва, 2010.

Бібліографічний опис:

Модернізація / П. В. Кутуєв, О. Л. Якубін // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-68279>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).